

Izabela Cywa

POLITYKA WŁADZ POLSKICH WOBEC ŁEMKÓW I UKRAIŃCÓW W POWIECIE NOWOSĄDECKIM (1945–1947)

W roku 2010 obroniłam pracę licencjacką na Uniwersytecie Rzeszowskim pod kierunkiem dra Bartosza Wróblewskiego oraz Grzegorza Pawlikowskiego. Tematem tej pracy była realizowana po lipcu 1944 roku polityka narodowościowa względem społeczności łemkowskiej i ukraińskiej, która doprowadziła do zmiany oblicza etnicznego południowo-wschodniej Polski, w tym również powiatu nowosądeckiego. Chciałabym niektórymi moimi spostrzeżeniami i zdobytymi informacjami podzielić się z czytelnikami „Almanachu”, szczególnie z moimi rówieśnikami, których zapraszam do dyskusji na ten temat.

W niniejszym artykule skoncentrowałam się na czterech grupach zagadnień:

1. polityka narodowościowa władz Polski komunistycznej wobec Łemków i Ukraińców,
2. deportacje wspomnianej ludności na Ukrainę w latach 1944–1946,
3. akcja „Wisła” w roku 1947 oraz jej konsekwencje,
4. ostatnia kwestia – co zrobić, aby rany się zablizniły.

Bolesław Bierut w orędziu noworocznym z 1946 roku powiedział: „Naród polski w wyniku wojny i zmian terytorialnych przekształca się z państwa wielonarodowego w państwo jednonarodowe”. Rozwiązaniem problemu mniejszości narodowych miały być wysiedlenia „ludności niepolskiej” poza granice kraju, a także przemieszczenia w ramach państwa. Masowe przemieszczenia, deportacje całych narodów były częścią składową systemu budowanego przez Józefa Stalina.

Akcja „Wisła” kojarzona jest przez większość społeczeństwa jako odosobniony akt wymierzony w społeczność ukraińską oraz łemkowską, zamieszkującą tereny należące do ówczesnej Polski. Jest to jednak mylna obserwacja, bowiem działania te powinny być postrzegane na tle ogólnej polityki narodowościowej państwa polskiego w okresie po II wojnie światowej. W przypadku powiatu nowosądeckiego przesiedlenia objęły zarówno ludność ukraińską, jak i łemkowską zamieszkującą te tereny. Zebrane dane dotyczą całego powiatu nowosądeckiego, ze względu na niedostateczne dane dotyczące samej gminy Muszyna, co wynika z traktowania tego obszaru jako jednego okręgu wysiedleńczego i prowadzenia niepełnych zapisów przez Wojsko Polskie w czasie trwania przesiedleń.

Umowy z roku 1945

Na los ludności łemkowskiej i ukraińskiej w powojennej Polsce wpłynęły w sposób zasadniczy dwie umowy zawarte przez władze polskie z rządem Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej i Związkiem Socjalistycznych Republik Radzieckich. Pierwszą, zawartą 9 września 1944 r., był układ między Polskim Komitetem Wyzwolenia Narodowego i rządem USSR o ewakuacji ludności ruskiej oraz ukraińskiej z terytorium Polski i osób narodowości polskiej z terytorium USSR. Układ ten dotyczył około 1,5 mln Polaków przebywających w ZSRR oraz około 0,6–0,7 mln ludności ukraińskiej i łemkowskiej mieszkającej w Polsce. Drugim dokumentem była umowa z dnia 6 lipca 1945 r. między Tymczasowym Rządem Jedności Narodowej RP a rządem ZSRR o prawie zmiany obywatelstwa radzieckiego osób narodowości polskiej i żydowskiej mieszkającej w ZSRR oraz prawie zmiany obywatelstwa polskiego osób narodowości rosyjskiej, ukraińskiej, białoruskiej, rusińskiej i litewskiej, mieszkających na terytorium Polski i ich ewakuacji do ZSRR. Na podstawie układu z 9 września 1944 r. powołano specjalne urzędy zajmujące się przesiedleniami. Obszar Polski podzielono na 15 rejonów przesiedleńczych, a w każdym z nich powołano urzędy Rejonowego Przedstawicielstwa i Rejonowego Pełnomocnictwa. W województwie krakowskim funkcjonował jeden rejon, na jego siedzibę wyznaczono Nowy Sącz.

Na polecenie wojewody krakowskiego starostowie mieli obowiązek sporządzić zestawienie ilościowe ludności ukraińskiej i łemkowskiej. Z zebranych danych wynikało, że w województwie krakowskim i rzeszowskim mieszkało 24 755 takich osób, większość z nich (18 758) mieszkała w powiecie nowosądeckim. Przesiedlenia rozpoczęły się 29 kwietnia 1945 r., a zakończyły 25 maja 1946 r. Pierwszą grupą objętą przesiedleniami były osoby z gminy Łabowa; w gminie Muszyna przesiedlenia rozpoczęto 4 lipca.

W połowie 1945 roku nastąpiło „załamanie się” akcji przesiedleńczych. Do czerwca/lipca 1945 roku wyjechało tylko około połowy planowanych osób (13 100 osób). 24 lipca 1945 r. w Ministerstwie Administracji Publicznej odbyła się konferencja z udziałem przedstawicieli władz i reprezentantów Ukraińców i Łemków. Łemków z województwa krakowskiego reprezentowali Michał Doński, Jan Andrasz i Piotr Dutka. Ponieważ nie skutkowały działania podejmowane przez władze sądeckie, na wniosek pełnomocnika rządu USRR ds. ewakuacji w Starostwie Powiatowym odbyły się dwie kolejne narady poświęcone kontynuowaniu procesu przesiedlania ludności, które miały zostać przeprowadzone przy udziale jednostek Wojska Polskiego. W pierwszej kolejności planowano wysiedlenie 260 rodzin zapisanych na wyjazd do USRR oraz mieszkańców pasa granicznego. W następnej kolejności mieli zostać wysiedleni mieszkańcy gromad: Berest (65 rodzin), Powroźnik (30 rodzin), Mochnaczka Niżna i Wyżna (38 rodzin). Na tej podstawie w listopadzie 1945 roku przesiedlono kolejne 150 rodzin.

Podjęte wobec Łemków naciski administracyjne spowodowały, że w okresie od września 1945 do kwietnia 1946 roku z województwa krakowskiego przesiedlono

do USRR kolejne 1 000 osób. Wiosną 1946 roku dobrowolne przesiedlenia prawie ustały. Celem podjęcia ostatecznych decyzji zwołano konferencję w Urzędzie Wojewódzkim w Krakowie 7 maja 1946 r., podczas której starosta nowosądecki J. Łoboz poinformował, że na terenie powiatu nowosądeckiego pozostało 7 652 osoby, z czego do przesiedlenia na Ukrainę przeznaczono 2 200 osób. Według niego w pierwszej kolejności należało przesiedlać tylko „elementy najgorsze”. W wyniku dyskusji ustalono, że z powiatu nowosądeckiego od 17–25 maja 1946 roku zostanie przesiedlonych na Ukrainę 2 200 osób. Zebrani wyrazili zgodę na pozostawienie w granicach państwa polskiego wyłącznie osób lojalnych, przyznających się do narodowości polskiej, oraz członków małżeństw mieszanych. Na takie stanowisko władz centralnych i terenowych miało wpływ pismo wicepremiera Władysława Gomułki (z dnia 19 kwietnia 1946 roku) do wiceministra administracji publicznej Władysława Wolskiego w sprawie zaprzestania przymusowego wysiedlania Łemków do USRR.

Tabela nr 1. Przebieg przesiedleń ludności ukraińskiej i łemkowskiej z powiatu Nowy Sącz

Gmina (miasto)	Stan ludności na 1 IV 1945 r.		Przesiedleni od 1 VI 1945 r.		Pozostało na dzień 1 VI 1946 r.	
	Rodzin	Os—b	Rodzin	Os—b	Rodzin	Os—b
Nowy Sącz m.	48	252	4	152	6	100
Krynica m.	156	658	147	598	9	60
Krynica Wieś	542	2127	488	1980	54	147
Muszyna	1146	5292	1053	4849	93	443
Piwniczna	413	1896	385	1774	28	122
Tylicz	686	5464	672	3098	196	2366

[Za:] J. Kwiek, *Żydzi, Łemkowie, Słowacy w województwie krakowskim w latach 1945-1949/50*. Wyd. II poprawione i rozszerzone. Autor przytacza dane z protokołu z dnia 1 czerwca 1946 r. Protokoły, spisywane w okresie przesiedleń, były często fałszowane, stąd danych z nich nie można uznać za całkowicie rzetelne.

Akcja „Wisła” (1947 r.)

W literaturze rozważanych jest wiele przyczyn akcji „Wisła”, żadnej z nich jednak nie można uznać za dostatecznie dowiedzioną. Należy, jak sędzę, widzieć jej uzasadnienie także w niedokończeniu akcji przesiedleńczej prowadzonej w latach 1944–1946. Konsekwencją niepowodzenia prób wznowienia przesiedleń do USRR była jedynie zmiana ich kierunku.

Do przeprowadzenia planowanej akcji przesiedleńczej powołano specjalną jednostkę na wzór działających w 1946 roku Grup Operacyjnych. 11 kwietnia 1947 r. Biuro Polityczne Polskiej Partii Robotniczej powołało jej sztab, wyznaczając na dowódcę gen. bryg. Stefana Mossora. Celem akcji „Wisła” była asymilacja przesiedlonej ludności

przez podważanie jej etniczności, izolowanie elementów inteligentkich i duchownych, oraz ograniczenie swobody przemieszczania się. 17 lutego 1947 r. generalny pełnomocnik rządu RP ds. repatriacji, Władysław Wolski, zarządził ponowną akcję wysiedleńczą, która miała zostać zakończona 10 marca 1947 r. Teren działań Grupy Operacyjnej „Wisła” podzielono na 4 obszary operacyjne : „Sanok”, „Rzeszów”, „Lublin” i „Gorlice”, z których wydzielono 11 rejonów z 25 stacjami załadowniczymi.

Po zakończeniu akcji przesiedlenia na Ukrainę w latach 1944–1946, pozostały na terenie województwa krakowskiego 10 224 osoby uznane za Ukraińców lub Łemków. W maju 1947 roku wśród Łemków nowosądeckich pojawiły się pierwsze informacje o przymusowych wysiedleniach na Ziemię Zachodnie. Część ludności nie wierzyła w to, gdyż tereny powiatu nowosądeckiego nie były objęte aktywniejszymi działaniami UPA.

Wysiedlenie Łemków z powiatu nowosądeckiego rozpoczęło się 27 czerwca 1947 r. i trwało do 10 lipca 1947 r. W tym czasie wysiedlono 10 510 osób. Według danych z PUR tylko z powiatu nowosądeckiego przesiedlono na tereny północne i zachodnie 1 898 rodzin – 9 290 Łemków. Wysiedlonej ludności zezwolono na zabranie dobytku mieszczącego się na dwóch wozach konnych, nie licząc inwentarza żywego. Wyjeżdżając, ludność zabrała ze sobą 510 koni, 4 421 krów, 274 świń, 2 476 owiec i kóz, 531 cieląt, 2 044 wozów, 845 pługów, 1 678 sztuk innych narzędzi rolniczych. Na miejscu pozostało 1 750 domów, 1 325 stodół, 334 stajni, 1 678 innych zabudowań gospodarczych, 13 390 ha ziemi, w tym 7 685,75 ziemi ornej.

Punkty załadownicze dla Łemków z powiatu nowosądeckiego znajdowały się głównie na stacjach kolejowych w Nowym Sączu i Grybowie. Pojedyncze transporty odjeżdżały również z Piwnicznej i Żegiestowa. Tam utworzone zostały tzw. punkty rejestracyjno-załadownicze, obsługiwane przez 9 do 12 osób. Kolumny przesiedlanej ludności docierały do stacji kolejowych pod strażą wojska. W Grybowie, w punkcie załadowniczym, wysiedlana ludność oczekiwała na transport od 24 do 48 godzin. Jednorazowo na trzech zgrupowaniach przebywało na miejscu załadunku od 900 do 1 500 osób. Na miejscu otrzymywały one gorącą kawę, herbatę i zupę. Inną żywność, jak chleb czy bułki, wydawano tuż przed wyjazdem, choć z tym bywało różnie, ponieważ odnotowano wydawanie porcji jedynie jednorazowych. Z Grybowa, w dniach 26 czerwca – 11 lipca 1947 r. wysłano 1 263 rodzin, 6 486 osób, 324 konie, 3 415 krów, 190 świń, 622 kóz, 847 owiec, 290 cieląt, 319 sztuk drobiu, 3 173 wozy, 727 pługów, 1 095 innych narzędzi rolniczych, 154 025 kg zboża i 109 300 kg ziemniaków.

Trudne warunki panowały na stacji kolejowej w Nowym Sączu, gdzie czas oczekiwania na transport znacznie przekraczał 24 godziny. Z Nowego Sącza wysłano 6 transportów, ostatni 5 lipca. Następnego dnia punkt został zlikwidowany, a jego obsługa udała się do Piwnicznej. Stosunkowo krótko istniał punkt załadowniczy w Żegiestowie. Zorganizowany został przez osoby obsługujące punkt w Grybowie i funkcjonował zaledwie od 11 do 14 lipca 1947 r.

Tabela nr 2. Zestawienie statystyczne ilości wysiedlonych w poszczególnych punktach załadowczych w powiecie nowosądeckim w ramach Akcji „Wisła”

Miejscowość	Wywieziono	
	Rodzin	Os—b
Gryb—w	1 263	6 486
Żegiestów	176	760
Nowy Sącz	285	1 462
Piwniczna	174	582
Razem	1 898	9 290

[Za:] J. Kwiek, *Żydzi, Łemkowie, Słowacy w województwie krakowskim w latach 1945-1949/50*

Akcje przesiedleńczo-osiedleńcze wywarły negatywny wpływ na Kościół – zarówno greckokatolicki, jak i prawosławny, powodując jego częściową likwidację na terenach, gdzie kiedyś posiadał on największą liczbę wiernych.

Kwestia Ukraińskiej Armii Powstańczej nie stanowiła w mojej pracy – choć była ważnym elementem przesiedleń ludności ukraińskiej – przedmiotu rozważań, ze względu na fakt, że ukraińskie podziemie na terenie powiatu nowosądeckiego miało nikłe jednostki i nie było wspierane przez lokalnych Łemków. Nie podejmowałam także kwestii represji wobec Łemków w czasie przesiedleń, które powinny być rozpatrywane przez pryzmat Centralnego Obozu Pracy w Jaworznie, ponieważ jest to zbyt ważny i rozległy temat, aby opisywać go tylko fragmentarycznie.

Następstwa obu akcji przesiedleńczych

Następstwem akcji przesiedleńczej była akcja osiedleńcza w opuszczonych gospodarstwach. Problem ten pojawił się już na początku akcji przesiedleńczej w roku 1945. Decyzją Ministerstwa Rolnictwa i Reform Rolniczych oraz Państwowego Urzędu Repatriacyjnego, ziemie połemkowskie miały znaleźć się w gestii Urzędu Ziemskiego. Urząd ten miał nadawać przydziały osadnikom polskim z ZSRR. Starostwo nowosądeckie uważało, że na gospodarstwach połemkowskich powinna być osiedlana ludność górską, ze względu na trudne warunki panujące na tych terenach. W celu realizacji powyższej koncepcji teren powiatu, czyli 1 576 km² podzielono na 3 rejony. W rejonie górskim, do którego zaliczono gminy: Łabową, Tylicz, Krynicę, Muszynę, Piwniczną, planowano osiedlić około 1 200 polskich rodzin, czyli około 4 tys. osób. Koncepcja zasiedlenia terenów połemkowskich repatriantami ze Wschodu okazała się trudna do zrealizowania. Do końca 1945 roku na tereny w gminach Nawojowa, Krynica, Tylicz i Piwniczna skierowano około 2 tysięcy osadników. Jednak część z nich osiedlała się tutaj tymczasowo. Podstawową przyczyną problemów z zagospodarowaniem gruntów połemkowskich był brak uregulowań prawnych i jasnej koncepcji wykorzystania gospodarczego tych terenów.

We wrześniu 1945 roku Ministerstwo Rolnictwa i Reformy Rolnej oraz Ministerstwo Administracji Publicznej wydały zarządzenie, na podstawie którego z terenów połemkowych wydzielono grunty nienadające się do racjonalnej gospodarki, przeznaczając je pod zalesienie. W Krynicy-Zdrój Jaworzyna, czyli najwyższa góra kurortu (1114 m n.p.m.)¹, pozostaje do dzisiaj całkowicie zalesiona dzięki działaniom poprzemieszczonym. Pozostałe grunty przeznaczono na upelnorolnienie gospodarstw karłowatych.

Targ na Rynku w Muszynie, początek lat 30.
(Fot. z archiwum Muzeum Państwa Muszyńskiego)

Po kolejnym wysiedleniu Łemków w ramach akcji Wisła pozostało 13 390 ha niezagospodarowanej ziemi, w tym 7 685 ha gruntów orných, 1 750 budynków mieszkalnych, około 3 tysięcy zabudowań gospodarczych. Budynki i gospodarstwa opustoszałe po akcji „Wisła” były w lepszym stanie niż te opuszczone w latach 1945–1946. W okresie od 14 lipca do 31 sierpnia 1947 r. osiedliły się w powiecie nowosądeckim 2 574 osoby, z czego z powiatu nowosądeckiego przybyło 1 887, z limanowskiego 101, nowotarskiego 347, brzeskiego 185, bocheńskiego 27, myślenickiego 21, tarnowskiego oraz 3 z Krakowa. W powiecie nowosądeckim zasiedlanie terenów trwało bardzo powoli ze względu na trudne warunki panujące na terenach opuszczonych. Od początku 1948 do końca 1949 roku na tereny powiatu przybyły 384 rodziny, to jest 1 029 osób.

Po zakończeniu obu wspomnianych akcji liczba ludności powiatu nowosądeckiego spadła z 156 200 w 1946 roku do 99 300 osób w 1949 roku. Wysiedlaną ludność w ramach akcji „Wisła” kierowano na tereny 65 powiatów Ziemi Zachodnich. Łemków z powiatu nowosądeckiego wysiedlono do województw: opolskiego, poznańskiego, szczecińskiego, zielonogórskiego oraz wrocławskiego. Nie można dokładnie określić dokładnie, ilu Łemków było wywiezionych z powiatu nowosądeckiego, ponieważ w spisach wszystkie osoby wysiedlane były oznaczone jako Ukraińcy. Z danych ogólnowojewódzkich wynika, że z powiatu nowosądeckiego z 21 miejscowości wysiedlono 8 439 osób; ze względu na specyficzny charakter tego regionu można uznać, że byli to przede wszystkim Łemkowie.

W raportach przedstawianych przez Sztab Generalny GO „Wisła” są nieścisłości dotyczące ilości przesiedlanej ludności w ramach akcji „Wisła”. Z poniższej tabelki wynika,

¹ Jaworzyna leży pomiędzy dwoma miejscowościami uzdrowiskowymi: Krynica-Zdrój i Muszyną. Kojarzona jest przede wszystkim z Krynica, jednak jej szczyt znajduje się w obrębie gminy Muszyna (przyp. red).

że z powiatu Nowy Sącz na Ziemię Odzyskane wysiedlono 9 261 osób. Nieścisłości wynikają z faktu, iż ludność łemkowska i ukraińska często wracała na swoje dawne gospodarstwa, zdarzały się także zgony przesiedlanej ludności oraz fałszowanie listów przesiedleńczych.

Tabela nr 3. Rozmieszczenie ludności łemkowskiej z powiatu nowosądeckiego na terenach Polski zachodniej i północnej

Województwo.	Liczba	
	Transportów	Ludności
Opolskie	4	1 082
Poznańskie	1	251
Szczecińskie	1	218
Zielonogórskie	11	3 004
Wrocławskie	18	4 696
Razem	35	9 261

Źródło: Rozmieszczenie transportów z ludnością ukraińską wysiedloną do województwa północnej i zachodniej Polski w okresie od 1 maja do 16 sierpnia 1947 r. (według rejonu wysiedlenia): E. Miśiło (red.) *Akcja „Wisła”. Dokumenty*, s. 446–448.

Patrzymy w przyszłość

Pragnę szczególnie zaznaczyć fakt, iż polityka prowadzona przez ówczesne władze PRL została oficjalnie potępiona w 1990 roku, w uchwale Senatu Rzeczypospolitej Polskiej. W maju 1997 roku doszło także do wspólnej deklaracji prezydentów Polski i Ukrainy, co stanowiło milowy krok w kierunku pojednania obydwu narodów. Mimo wielu zaszłości historycznych dzisiejsza asymilacja ludności ukraińskiej i łemkowskiej ze społecznością polską zmierza w dobrym kierunku – nie do zaniku kulturowej barwności, lecz do jej eksponowania.

Para łemkowska przed cerkwią w Wojkowej (fot. P. Basałyga)

Źródła (wybór):

1. Archiwum Państwowe w Krakowie, Akta Wojewódzkiego Oddziału Państwowego Urzędu Repatriacyjnego (zespół 723): sygn. 20, 25
2. Archiwum Państwowe w Krakowie, Akta Urzędu Wojewódzkiego, sygn.: 928, 1081.
3. E. Misiło (red.), *Akcja „Wisła”*, Warszawa 1993 r.
4. *Protokoły posiedzeń Biura Politycznego KC PPR 1947–1948*, A. Paczkowski (red.), *Dokumenty do dziejów PRL*, t. 14, Warszawa 2002.
5. E. Misiło (red.), *Repatriacja czy deportacja. Przesiedlenie Ukraińców z Polski do USRR 1944–1946*, Warszawa 1996, t. 1, 2.
6. G. Pawlikowski, *Problem niepodległości i suwerenności w programach i działalności ukraińskich partii politycznych (1918-1939)*, [w:] *Polska myśl polityczna XXI XXI w.*, H. Cimek (red.), Rzeszów 2010.
6. C. Brzoza, *Osadnictwo na Łemkowszczyźnie po roku 1945 (w granicach dawnego województwa krakowskiego)*, „Rocznik Sądecki” T. XVII, 1982, s. 249–273.
7. A. Chojnowska, *Operacja Wisła (Przesiedlenie ludności ukraińskiej na ziemie zachodnie i północne w 1947 r.)*, [w:] „Zeszyty Historyczne”, Paryż 1992.
8. S. Dudra, *Akcja „Wisła” na Łemkowszczyźnie*, „Rocznik Sądecki” T. XXVI, 1998, s. 86–100.
9. S. Stępień S., *Represje wobec Kościoła greckokatolickiego w Europie Środkowo–Wschodniej po II wojnie światowej* [w:] S. Stępień (red.), *Polska – Ukraina 1000 lat sąsiedztwa. Studia z dziejów chrześcijaństwa na pograniczu kulturowym i etnicznym*, Przemyśl 1994.
10. M. Smoleń, *Ukraińska Armia Powstańcza w Sądeckiem*, „Rocznik Sądecki” T. XXXI, 2003, s. 68–85.
11. R. Reinfuss, *Śladami Łemków*, Warszawa 1990.
12. „Biuletyn Ukrainoznawczy” (2002).
13. „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” (2001).

Od autorki:

Dziękuję Panu Grzegorzowi Pawlikowskiemu za wielką pomoc w przygotowaniu mojej pracy. To dzięki niemu pokochałam historię.

Od redakcji:

Izabela Cywa, kryniczanka, obecnie jest studentką wydziału Zarządzania i Komunikacji Społecznej na Uniwersytecie Jagiellońskim, a także Administracji Rządowej i Samorządowej na Uniwersytecie Warszawskim. Jest członkiem zarządu Stowarzyszenia Przyjaciół Almanachu Muszyny, odpowiada m.in. za kontakty ze stypendystami.